Margriet Gosker

DE OECUMENE, HET AMBT EN DE VOGELS

Een klein stukje oecumenische geschiedenis
vanuit protestants perspectief voor
Klaas van der Kamp
bij het bereiken van zijn emeritaat



De oecumene, het ambt en de vogels



Foto: Margriet Gosker

Margriet Gosker

DE OECUMENE, HET AMBT EN DE VOGELS

Een klein stukje oecumenische geschiedenis vanuit
protestants perspectief voor
Klaas van der Kamp
bij het bereiken van zijn emeritaat

Amsterdam 2026

Ds. Klaas van der Kamp staat nu aan het eind van zijn loopbaan, en we mogen hem van harte met het bereiken van deze mijlpaal feliciteren. Vanuit mijn jarenlange contacten met Klaas in de oecumenische beweging wil ik graag een en ander opschrijven over zaken die onze oecumenische aandacht hadden. Ik doe dat met vreugde, omdat we elkaar in onze jaren van samenwerking over en weer altijd inspireerden en samen hard konden lachen om gewichtigdoenerij. Ik zie dit bundeltje dan ook maar als een kleine terugblik met enkele van mijn persoonlijke waarnemingen en overwegingen. Zeg maar een klein stukje oecumenische geschiedenis vanuit protestants perspectief. Klaas van der Kamp is nu emeritus, maar nog lang niet uitgediend. Een kleine terugblik in vogelvlucht is zeker op zijn plaats.

Het is bijzonder, dat hij als jongeling niet alleen roeping voelde om theologie te gaan studeren, maar hij deed er ook nog eens bedrijfskunde bij. Zo is hij behalve doctorandus ook ingenieur. Hij is sterk geïnteresseerd in communicatie en die studie pakte hij ook nog even mee. Hij is er goed in en dat is heel handig, want je kunt bijna alles over hem vinden op zijn eigen website. Hij werd hervormd gemeentepredikant in het Friese Zwaagwesteinde (1988-1991) en daarna was hij als journalist werkzaam en als adjunct-hoofdredacteur van het Friesch Dagblad. Ook was hij scriba van de Provinciale Kerkvergadering Overijssel/Flevoland.

In 1999 werd hij verantwoordelijk voor het communicatiebeleid van de toenmalige Samen-op-Wegkerken. Een kolfje naar zijn hand. Ook verzorgde hij als uitgever voor Jongbloed de introductie van bijbeluitgaven voor diverse doelgroepen.[1] Toen hij in 2008 werd benoemd tot algemeen secretaris van de Raad van Kerken in Nederland leerde ik hem pas goed kennen. In die tijd had ik het meeste contact met hem. Daar is toen een vriendschappelijke genegenheid tussen ons opgebloeid, die mij nu gelegenheid geeft bij zijn afscheid dit kleine *Vriendenboekje* aan hem te wijden. Zijn verrassende benoeming tot classispredikant maakte een einde aan onze mooie tienjarige samenwerking.

Was classispredikant iets voor hem? Hij dacht van wel, want het zou hem dichter bij 'de haarvaten van de kerk' brengen. Dat hij werd benoemd was de kers op de taart van zijn carrière. Classispredikant. Een nieuwe bijna-episcopale variant van het ambt van predikant, die we in de Protestantse Kerk in Nederland nog niet kenden. Zoals bekend zijn de meeste protestanten (met uitzondering van o.a. de Hongaarse gereformeerden) sinds de Reformatie allergisch voor alles wat naar iets bisschoppelijks ruikt.[2] In de huidige oecumenische beweging, waarbij in Nederland vooral rooms-katholieken en protestanten toenadering tot elkaar zoeken, is het bisschopsambt nog steeds een heet hangijzer. Moet de kerk episcopaal of presbyteriaal-synodaal geregeerd worden? Dat is een voortdurend weerkerende vraag. Het was al in 1967 het onderwerp van de inaugurele rede van de gereformeerde Kamper hoogleraar Johannes Plomp, compleet met vraagteken.[3] En dan hebben we het nog niet eens over het congregationalisme, dat nog weer verder van het bisschopsambt afstaat.

Oecumenisch bewogen protestanten hebben in de jaren rond de eeuwwisseling geprobeerd de kloof te verkleinen tussen het presbyteriale en het episcopale systeem. Sommigen hebben proefballonnetjes opgelaten om een episcopaal element in de protestantse kerkregering uit te proberen. Daar heb ik zelf ook aan bijgedragen.[4] Hans Kronenburg wijdde er in 2003 zijn proefschrift aan.[5] Hij zag in een protestantse bisschop vooral een pastor pastorum en daarmee bedoelde hij een herder van het zielenheil van dominees, wat aan de rooms-katholieke oecumenicus Ton van Eijk de kritische opmerking ontlokte, dat de genitief in pastor pastorum grammaticaal bezien echter een heel andere betekenis heeft. Het is namelijk een Hebraïsme en net als 'servus servorum' en 'canticum canticorum' (Hooglied) een superlatief.[6]

Toen de classispredikant een feit geworden was, schreef Kronenburg een open brief aan alle elf pasbenoemde classispredikanten, waarin hij zei te hopen dat de PKN het bisschoppelijk ambt nu ook in haar kerkmodel zou integreren.[7] Dat is (nog) niet gebeurd, al kun je in de classispredikant misschien wel een hiërarchisch element in de PKN zien. Maar meer ook niet. Als je Klaas vroeg, wat hij als classis-

predikant nu precies deed, dan zei hij op zijn eigen humoristische manier, dat hij predikant was geworden van een heel speciale gemeente, die uit louter ambtsdragers bestaat.[8] Hij noemde zijn nieuwe functie gekscherend het werk van een '*Bijna-Bisschop*' en schreef ook een boekje onder die olijke titel, waarin hij spontaan een beschrijving gaf van zijn eerste honderdtwintig dagen. Het staat op zijn website en daar kan iedereen het downloaden. 'Denk maar niet dat het werk van een classispredikant ook maar in de schaduw kan staan van wat een bisschop moet doen. Over de macht van een echte bisschop beschikt een classispredikant absoluut niet en dat is maar goed ook.'[9] Hij benoemt zijn eigen functie liever als 'classisleviet'.

Levieten zijn dienstbaar. 'Ze vegen de vloer van het heiligdom aan en zetten de deuren open'. Dat is nou zo leuk aan Klaas, enerzijds de diepe ernst waarmee hij zijn voorkeur uitspreekt voor een oudtestamentische term (daar kom ik nog op terug), en anderzijds je eigen positie niet groter maken dan die is. Levieten tellen immers volgens Numeri 2:49 eigenlijk niet mee. Even voor de fijnproevers: zou Klaas zichzelf een Gersoniet, een Kehatiet, of een Merariet vinden?[10] Als je op zijn website 'Leviet' in de zoekfunctie zet, zie je dat het één van zijn lievelingswoorden is, want het komt in minstens negen van zijn publicaties voor. Houdt hij ook van Leviticus? Vast wel. Hij heeft stellig het gelijknamige werk van Jonathan Sachs (1948-2020) gelezen, die erop wijst, dat de Joodse naam van Leviticus 'Wajikra' is. Dat betekent niets minder dan 'roeping'.[11] Kan het mooier? En dit brengt mij ongemerkt op het thema 'roeping'.

DE ROEPING TOT HET AMBT

Als uitvloeisel van zijn classis-predikantschap en vanwege zijn oecumenische deskundigheid is Klaas door de PKN afgevaardigd naar de Europese Raad van Kerken (CEC). Zo maakte hij in 2023 de Assemblee in Estland mee. Daar werd niet speciaal over ambt gesproken, maar in de wandelgangen vernam hij wel, dat Nederland niet alleen staat als het gaat om het tekort aan ambtsdragers. Zowel in Frankrijk, als in Duitsland, Engeland en Denemarken kampt men ook met een tekort aan roepingen.[12] Natuurlijk is ook de ontwikkeling in

de Rooms-Katholieke Kerk, die recentelijk het begrip 'synodaliteit' centraal stelde zeer interessant.[13]

Hierboven heb ik al wat uitgeweid over de ambtsvariant van classispredikant. Wat kan ik nog meer zeggen, dan dat Klaas een ambtsdrager is met hart en ziel? Daarmee zeg ik niets nieuws. Dat weet iedereen, die hem een beetje kent. Klaas is op en top een ambtsdrager, maar lijdt gelukkig niet aan een overdreven ambtsopvatting c.q. roepingsbesef, wat bij sommige collega's wel eens tot zelfoverschatting wil leiden. Maar dat wordt minder, want het gezag van ambtsdragers is nogal gekelderd. Dat heeft wel iets goeds, maar het maakt het ambtswerk er niet gemakkelijker op. Zeker niet wanneer Jan-en-alleman denkt het beter te weten, terwijl er steeds minder kennis lijkt te zijn over wat goed kerkbestuur inhoudt. Daar gaat veel kostbare tijd mee verloren. Het brengt ook spanningen met zich mee. Het is opvallend hoeveel gemeentepredikanten tegenwoordig het ambt verlaten of voor een ambulant- of interim-predikantschap kiezen. Ook het aantal losgemaakte predikanten neemt toe. Daarover organiseerde het *Centrum voor Religie en Recht* in 2025 een symposium.[14]

Niet alleen het predikantsambt boet in aan gezag, hetzelfde geldt voor de synode en de kerkenraden waar het 'rommelt'.[15] Dat het op zoveel plaatsen in de kerk 'rommelt' heeft naar mijn idee te maken met een tekort aan ambtsbesef en wellicht ook met een generatieconflict. Als het ambt verbleekt ziet de kerk wit.[16] De huidige crisis in de Protestantse kerk in Nederland, het ziekteverlof van de directeur van de Dienstenorganisatie en het benoemen van een tijdelijke interim-directeur staat daar niet los van.[17]

Als het over roeping tot het ambt gaat, dan is Klaas de eerste die opmerkt, dat alle gemeenteleden geroepen zijn. Ze zijn allemaal in dienst van het lichaam van Christus, alleen de inhoud van hun dienst verschilt met die van ambtsdragers. Terecht erkent hij dat het héle kerkenwerk op roeping is gebaseerd. 'Kerkenwerk *is*, in de aard van het werk, een roeping, want in de kerk krijgt God een naam en wordt het lichaam van Christus tastbaar.' Hij zegt nog net niet dat de kerk een sacrament is, hoewel dat in de oecumene wel een topic is, dat steeds opduikt in het gesprek Rome-Reformatie. Daarover organiseerde het *Oecumenisch Forum voor Katholiciteit* op 31 januari

2025 in Utrecht nog een studiemiddag.[18] Klaas verbindt het begrip roeping in een interview zelfs met eigen geluk en eigen identiteit. 'Je roeping is de diepste grond van je leven. Als je die verstaat, word je een gelukkiger mens. Het geeft ontspanning: ik ben dienstbaar. God gebruikt mij ondanks en dankzij wie ik ben. Dat geeft vertrouwen, je voelt je gedragen.'[19] Hij herkent dat ook bij zijn Kamper collega's Bart Gijsbertsen en Jan Willem Kirpestein, beiden 'dominees met roeping', die een boek publiceerden onder de titel: *Leven met de Stem*.[20] Hij las het in één ruk uit en herkende er veel in. 'De roeping is een kracht die je drijft om voort te gaan. Het kan ook een slavendrijver zijn, die je tot vertwijfeling brengt. En de roeping is een koningin, die je dient en aan wie je de vraag stelt of je het wel waardig bent om aan haar hof te verkeren.'[21]

Klaas sprak vlak voor zijn afscheid in een interview ook over het ambtsgewaad als 'de mantel der liefde'. Hij had bij zijn werk als classispredikant gemerkt, dat verschillende kerkenraden hem bevroegen over het ambt. Een deel van de kerkenraden vond het moeilijk ambtsdragers te vinden en probeerde het kerkenwerk anders in te richten en het niet per se aan een ambt te koppelen. Hij probeerde daarin wel met de kerkenraden mee te denken, maar persoonlijk ziet hij wel degelijk de specifieke meerwaarde van het ambt, juist omdat het je uit de wind houdt van een functie. Het ambt verwijst voor hem naar het cadeau van Gods liefde, die de mantel overneemt op het moment dat het kleed ons te zwaar op de schouders drukt.[22]

Geen wonder, dat de instelling van een roepingenzondag door het moderamen van de Generale Synode PKN in 2024 Klaas opnieuw noopte aandacht te vragen voor het belang ervan. Hij zoekt altijd naar woorden, die overkomen en harten raken. Hij dacht eerst aan het thema 'geroepen tot het ambt'. Maar dat viel al snel voor hem af. Te klassiek en te vierkant. En zo zie je maar weer: ieder vogeltje zingt zoals het gebekt is. Klaas kwam namelijk op het idee het woord 'karwei' te introduceren. Dat gaat terug op het Franse 'corvee', wat zoiets betekent als 'herendiensten', diensten die je voor een heer doet. Dat leek hem een goed alternatief.[23] Vroeger was dat de slogan van padvinders. Een heitje voor een karweitje. En dat past zeker bij Klaas, die ook altijd paden vindt en nieuwe wegen zoekt. Maar wie wil er tegenwoordig nog gratis een 'karweitje' op zich nemen? Klaas ziet

het tekort aan 'karweidragers' in het bredere perspectief van onze hele maatschappij. Dat is een verlegenheid die we als kerken delen met 43.000 algemene verenigingen in Nederland. Van damvereniging tot buurtvereniging, overal is het zoeken naar geschikte mensen. Dat is een logisch gevolg van onze huidige maatschappelijke orde: 'Dat heeft deels te maken met de krapte op de arbeidsmarkt. Mensen zijn tweeverdieners en werken langer door. Als je dan eindelijk met pensioen bent, ben je minder vitaal, ook minder genegen nog heel veel vrijwilligerswerk te doen', constateert hij in alle nuchterheid.

OECUMENE HEEFT ZIJN HART

Toen Klaas bij de Raad van Kerken ging werken heeft hij naar eigen zeggen meteen voorgesteld om niet al te gewichtig te doen en iedereen (al of niet bisschop, professor of monseigneur) gewoon bij de voornaam te noemen.[24] Volgens mij gebeurde dat al langer, want in de jaren tachtig van de vorige eeuw was dat in de Sectie Geloofsvragen ook al zo.[25] Maar het zegt wel iets over Klaas zelf en zijn manier van communiceren. Hij wil nooit parmantigheid uitstralen.

Oecumenische activiteiten waren er in ons land al ver voordat Klaas algemeen secretaris van de Raad van Kerken in Nederland werd. De oecumenische beweging was al enkele decennia aan het groeien en de huidige Raad had zelfs al twee voorlopers.[26] Rooms-katholieken en gereformeerden hebben lang geaarzeld of ze zouden deelnemen. Maar na Vaticanum II was de kogel door de kerk. In 1968 werd de Raad van Kerken in Nederland in zijn huidige vorm opgericht. Tot 1992 waren alle voorzitters protestant, daarna waren ze allemaal rooms-katholiek.[27] Vanuit alle oecumenische discussies over het strijdpunt van de apostolische successie en vanuit mijn eigen historische belangstelling kan ik het niet laten hier even de namen van de achtereenvolgende voorzitters te vermelden, die de leiding van de Raad op zich namen en ik doe dat onbeschaamd met hun titels. Waarom? Omdat eruit blijkt dat gepromoveerde theologen toen een actiever aandeel hadden in het oecumenische werk dan tegenwoordig het geval is. Is dat erg? Nee, maar wel tekenend.

De eerste voorzitter was dr. Gerrit de Ru (1907-1994), tevens pre-

ses van de Hervormde Synode (NHK). Daarna kwam dr. Pieter G. Kunst (1907-1981), ook terzelfder tijd preses van de Gereformeerde Generale Synode (GKN), opgevolgd door dr. Ad Kruyswijk (1926-2014), eveneens synodepreses GKN. De Raad besloot dat er ook voorzitters 'van buiten' benoemd konden worden. Dat was eerst prof. dr. Henk Berkhof (1974- 1983) en vervolgens prof. dr. Dick Mulder (1983-1992). Tot 1992 waren alle voorzitters protestant, daarna kwamen de rooms-katholieke: prof. dr. Ruud Huysmans (1992-1998), dr. Ton van Eijk (1999- 2007), drs. Henk van Hout (2007-2016), drs. Dirk Gudde (2016-2019) en nu drs. Geert van Dartel. Vanaf Berkhof heb ik ze allemaal meegemaakt.

TIEN JAAR ACTIEF IN DE RAAD VAN KERKEN

Ik leerde Klaas pas goed kennen in 2008, toen hij benoemd werd als algemeen secretaris van de Raad van Kerken in Nederland. Het theologisch denkwerk van de Raad heeft al heel lang mijn hart. Ik heb er vanaf 1982 aan mogen bijdragen.[28] De Raad heeft altijd een protestantse algemeen secretaris gehad, op Herman Fiolet na, die van rooms-katholieke huize was.[29] Wie was die Klaas van der Kamp? In *Trouw* werd hij toen getypeerd als een steile Friese Calvinist met sterke communicatieve vaardigheden.[30] Dat laatste is zeker waar. Hij was immers niet voor niets hoofd communicatie van de samenwerkende SoW-Kerken (1999-2002), maar een steile Calvinist? Dat zou ik zo niet zeggen. Hij typeerde zichzelf in 2008 juist als een protestant met een open oog voor mensen die anders geloven. Protestants-zijn betekende voor hem: 'Leven vanuit de Bijbel en daarvanuit geraakt zijn door de God van de Bijbel. God spreekt tot mensen en gaat met ze mee. Hij spreekt telkens weer op andere manieren. Aan Abraham openbaarde Hij zich op een andere manier dan Hij aan Jezus Christus deed.'[31]

Klaas zette dus meteen al in bij het 'Vergeten Testament' en toonde zich daarmee een waardig opvolger van Fiolet, van wie Berkhof al doorhad, dat hij de onvruchtbare dualiteiten (erfenissen van het Griekse denken en vreemd aan de Bijbelse openbaring) wilde overwinnen door van het oudtestamentische Israël opnieuw de eenheid

te leren.[32] In Fiolet herkende ik dezelfde oecumenische 'drive', die ik ook bij al zijn opvolgers, inclusief Klaas heb waargenomen: 'Wij kunnen het ons niet meer permitteren nog langer de Heer en zijn herscheppingsmacht in deze wereld ongeloofwaardig te maken door elkaar te bestrijden in plaats van met elkaar in de wereld getuige te zijn van de reeds in Jezus Christus begonnen toekomst van het rijk Gods.' Een stelling die Kuitert in zijn jonge jaren ook onderschreef.[33] Klaas hamert geregeld op het grote belang van het Oude Testament en de Joodse achtergrond van het Nieuwe. Dat blijkt ook uit zijn betrokkenheid bij de recente uitgave van het Nieuwe Testament met Joodse toelichtingen.[34] Maar hij is ook geporteerd voor interreligieuze ontmoeting. Niet voor niets was hij vijf jaar voorzitter van de initiatiefgroep *In Vrijheid Verbonden,*[35] een samenwerkingsverband van verschillende levensbeschouwingen.[36] Ter gelegenheid van de viering van 200 jaar Koninkrijk der Nederlanden werkte hij mee aan de bundel *Religies dromen voor ons land*.[37]

Alle thema's van het BEM-rapport kwamen tijdens het bewind van Klaas in de Raad van Kerken uitvoerig aan de orde. Allereerst het ambt. Daarover ontstond al onder Ineke Bakker een boeiende en verhelderend discussie, die ons in oecumenisch opzicht niet veel verder bracht, maar die wel de verschillen van inzicht die binnen denominaties leven adstrueerde. Het was deze ambtsdiscussie die Yosé Höhne-Sparborth in 2006 noopte mij namens de Basisbeweging Nederland (BBN) opnieuw te laten meespreken in de *Sectie Geloofsvragen* van de landelijke Raad van Kerken, die na een reorganisatie *Beraadgroep Geloven en Kerkelijke Gemeenschap* was gaan heten. Ik stemde in en ben nog steeds betrokken bij een denktank van de oude *Basisbeweging Nederland*, nu *2of3Bijeen* geheten. Mijn gewaardeerde opvolger in de beraadgroep is collega Roel Knijff, nu directeur van de Bond van Nederlandse Predikanten.[38]

Nauwelijks was Klaas als algemeen secretaris aangetreden of er kwam een brief van deze beraadgroep aan het moderamen, waarin verontrusting werd uitgesproken over de verwarring rond het theologische belang van de ordinatie. Er leek een soort trend aan de gang te zijn om (vanwege financiële argumenten) kerkelijke werkers de bediening van Woord en sacrament toe te vertrouwen zonder bevestiging, oftewel wijding oftewel ordinatie als conditio sine qua non. De

beraadgroep wees erop, dat het een misverstand is te denken dat de ordinatie gekoppeld zou moeten zijn aan een academisch diploma. Daarbij verwees men naar § 47 van het BEM-document uit 1982.[39] Dit inzicht werd ruim een decennium later door de Protestantse Kerk in Nederland opgepakt, hetgeen leidde tot uitvoerige ambtsdiscussies. Er volgde een lang traject, met als doel om de mogelijkheid te openen kerkelijke werkers, die in feite het reguliere predikantswerk in een gemeente verzorgen, te kunnen ordineren.[40] Dat traject loopt nog steeds. Vragen rond het ambt en de apostolische successie kwamen aan bod op 5 maart 2012 tijden een studiedag onder het motto: 'In de schoenen van de apostelen'.[41]

Dan het avondmaal c.q. de eucharistie. Klaas riep een kerngroep in het leven en entameerde een enquête over de 'beleving van eucharistie en avondmaal' om een idee te krijgen van de beleving bij het grondvlak en om het gesprek aan de basis te stimuleren. Die verkenning had geen academische of representatieve pretenties.[42] In oecumenisch opzicht veranderde er niet veel, maar de discussie werd wel gaande gehouden. Wat wel een wezenlijke vooruitgang opleverde was de discussie over de doop, die uitmondde in een verklaring waarin kerken in Nederland elkaars doop erkennen, zodat er bij een overgang van de ene naar de andere kerk geen herdoop meer nodig is. Daartoe ondertekenden negen kerkgenootschappen op 12 mei 2012 in de Genadekerk in Heiloo een verklaring.[43] Het was een bevestiging van een eerdere verklaring, die in 1968 door een aantal Nederlandse kerken was uitgebracht naar aanleiding van de herdoop van prinses Irene. Daarmee had Nederland toen een primeur in Europa.

Klaas werkte mee aan verschillende uitgaven van de Raad van Kerken.[44] Hij was redacteur van een gebedenbundeltje met daarin ruim vijftig gebeden van bekende theologen, hoogleraren, bisschoppen, dominees en priesters uit alle denominaties, getiteld *Eén druppel jou*.[45] Die titel spreekt niet meteen voor zichzelf en wordt pas duidelijk uit het gebed 'Pelgrimeren', dat Klaas zelf maakte en dat als slotgebed in het boekje is opgenomen. Dat eindigt met de bede: 'Geef dat we ook U vertrouwd aanspreken: Want één druppel jou is me meer dan een rivier vol water.' Het lijkt een variant op de Psalmen: Mijn ziel dorst naar God, naar de levende God. Geestelijke dorst is verlangen naar God.[46]

Wat ook niet onvermeld mag blijven is de inzet van Klaas om het Nederlandse slavernijverleden op de kaart te zetten. Bij de herdenking van de afschaffing van de slavernij (in 1863) organiseerde hij namens de Raad op 20 februari 2013 een studiedag in Utrecht en gaf een verklaring uit, in samenwerking met o.a. de Evangelische Alliantie, de Basisbeweging Nederland (BBN) en Kerk en Vrede. Ook werd er een boek over de slavernij gepresenteerd en afsluitend aan het jaar van gedenken en vieren werd een kerkdienst gehouden in de Amsterdamse Koningskerk op 1 juli 2013.[47] Klaas opereerde in een tijd die ook wel is aangeduid als de oecumenische winter. Klaas vond die kwalificatie twijfelachtig. Werden ideaal en doelstelling zo niet door elkaar gehaald? Het ideaal van de oecumenische beweging is samengevat in de zin 'dat zij allen één zijn'. Een mogelijke doelstelling zou zijn, dat kerken onderling samenwerken. Klaas constateert: "Het ideaal van eenheid halen we als kerken inderdaad niet, maar daarom is het ook een ideaal. De doelstelling van samenwerking wordt gelukkig wel gerealiseerd".[48]

HEEFT KLAAS IETS MET VOGELS?

Toen hij een jaar of zes bij de Raad werkte, publiceerde hij een boek over de oecumenische beweging in ons land, getiteld: *Raven*.[49] Het bestaat uit een aantal gebundelde/gereviseerde lezingen, die hij eerder hield over verschillende oecumenische onderwerpen. Het is niet verwonderlijk, dat het boek begint met een insteek bij het Oude Testament, dat hij het '*Vergeten testament*' noemt.[50] Het eindigt met een pleidooi om de interreligieuze ontmoeting hoger op de kerkelijke agenda te zetten.

Maar waarom die titel? *Raven*?

Die is geïnspireerd door het Lucasevangelie, waarin staat, dat we vaker naar die vogels zouden moeten kijken. Ze zijn voorbeeldig, omdat ze uit vertrouwen leven, zich niet uitsloven en zich geen zorgen maken.

Waarom koos Klaas voor Lucas (*raven*) en niet voor de Mattheüsversie (*vogels*)?[51] Omdat hij het Oude Testament wil laten meespreken. Hij wijst op Noach, die de raaf als verkenner uit de ark stuurt

om te zien of de aarde al droog is en op Elia bij de beek Krith (nieuwe vertaling Wadi Kerit) die op Gods bevel door raven wordt gevoed.[52] Volgens recent onderzoek zijn raven erg slim. Ze blijken niet zomaar wat rond te zweven, maar hebben hele kaarten in hun kop.[53] Achterin het boek staan twee illustraties met vogels.[54] In een boek over oecumene spreekt dat eigenlijk wel voor zichzelf. We zoeken als vliegende vogels onze weg door het leven, en als gelovigen mogen we dat doen in een gezamenlijke trektocht. In de epiloog komt Klaas nog weer eens terug op de thematiek van de raven. Hij citeert het boek van Harry Mulisch, *De ontdekking van de hemel*, waarin de raaf een voorname rol speelt, niet alleen als heilsbode, maar ook als onheilsbode.[55] Bij Mulisch heeft de raaf een dubbelrol en brengt zowel verschrikking als genezing.

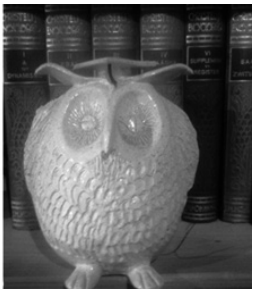
Klaas ziet de raven in de Bijbel vooral als verkenners van nieuwe mogelijkheden en als symbolen voor een andere wereld, Gods wereld.[56] De straffende kant van raven, die de Bijbel ook kent, thematiseert hij niet. Hij ziet raven vooral als heilsboden en boodschappers van vertrouwen. De teksten die hij citeert bevestigen dat, maar hij zegt niet dat raven volgens Leviticus onreine dieren zijn (Lev. 11: 13-15). En de Bijbelteksten over raven die spotters de ogen uitpikken (Spreuken 30:17), vermeldt hij niet. Hij eindigt de epiloog met de vraag of raven nu eigenlijk heil of onheil aankondigen. Volgens hem een open vraag, maar verraadt zijn tekstkeuze niet iets anders?

Na verschijning van het boek volgde een brochure van de hand van Klaas zelf met een aantal reacties. De mijne nam hij daarin op. Ik had geconstateerd, dat hij dit boek aan de lezers als schuurpapier wilde aanreiken. Hij nam mijn kritiek op zijn 'ietwat masculine invalshoek' ter harte.[57] Het is duidelijk dat Klaas geen solist is, maar altijd verbinding zoekt met anderen, met collega's en medegelovigen. Dat blijkt ook uit het binnenwerk van het boek *Raven,* waarin naar schatting meer dan honderd namen van mensen uit het werkveld van de oecumene zijn opgenomen, met wie hij samenwerkte. Sommige namen zijn van een klein raafje voorzien. Ik vermoed, dat Klaas hen als een heilsbode ziet. Zou dat toeval zijn?

Maar Klaas zoekt zeker ook verbinding met andersgelovigen en seculieren en hij gooit nooit mensen op één hoop. Dat blijkt ook uit de

studiedag die hij op 30 september 2016 in Amersfoort organiseerde over het thema 'De éne seculier is de andere niet', met Erik Borgman, Koen Holtzapfel, en Wim Dekker. Ik mocht dagvoorzitter zijn. Behalve raven spelen ook andere vogels bij Klaas een voorname theologische rol. Uiteraard is de duif present, als beeld van de Heilige Geest, maar Klaas zoekt ook uit waar het begrip 'vredesduif' eigenlijk vandaan komt. En dan ontdekt hij dat het de invloed van Pablo Picasso is geweest. Bij Picasso krijgt de duif een olijftak in zijn snavel als verwijzing naar het slot van het zondvloedverhaal in het Bijbelboek Genesis.[58] Klaas gaat daar dan over mediteren en zegt: 'Waar de vredesduif vandaan komt is wel te achterhalen maar niemand vraagt zich af van wie de duif nu is en waar die nu is. Noach liet de duif los en moest afwachten of die terug zou keren. Hij wist ook niet of de duif een teken zou meebrengen dat duidde op een nieuw begin. Net als Noach moeten wij wachten op de terugkeer van de duif. In de tussentijd kunnen we proberen of we een plek kunnen inrichten waar de duif kan landen. Een duif heeft niet veel nodig voor een nest.' Bij zijn afscheid van de Raad van Kerken op 31 augustus 2018 toonde





Klaas een diaserie, waarin ook weer raven voorkwamen, maar nu als uitnodigers. Ze werden geacht iedereen uit te nodigen om mee te gaan naar een kerkproeverij.[59] Klaas was daar heel enthousiast over en omdat ik hem toen ook al een wijze kerkuil vond (met een hartvormig gezicht) schonk ik hem bij dat afscheid een beeld van een uil met een navenant hoofddeksel, om zo zijn wijsheid te illustreren.

❧

NOTEN

1. Jongerenbijbel, mannenbijbel, vrouwenbijbel, schoolbijbel, bijbel voor blinden, bijbel voor de zorg. https://tinyurl.com/bdexmsv9.
2. In de Hongaarse Reformatorische Kerk is het bisschopsambt nooit afgeschaft.
3. J. Plomp, *Presbyteriaal-episcopaal? Rede uitgesproken bij de aanvaarding van het ambt van hoogleraar aan de Theologische Hogeschool te Kampen op vrijdag 6 oktober 1967*, Kampen 1967.
4. Margriet Gosker, 'Gaat het de kant van de bisschop uit?', in: *In de Waagschaal*, nieuwe jaargang 18 (1989) 6, 168-173. Margriet Gosker, 'Ambt als Christusrepresentatie', in: A. Houtepen en M. Brinkman *Geen kerk zonder bisschop*, Zoetermeer 1997, 130-145. Margriet Gosker, 'Waarom reageren Nederlandse protestanten vaak zo allergisch op de bisschop?', in: B.J. Aalbers en P. Nissen, *De Bisschop, kerkscheidend of kerkverenigend? Bijdragen over het bisschopsambt in de oecumene. Ter nagedachtenis van ds. Nico van den Akker*, Delft 2002, 93-101. Margriet Gosker, 'Samen op weg naar een oecumenische bisschop', in: *Overeen* 9-2-2004, 3. Margriet Gosker, 'Protestantse bisschop heeft sterke papieren. Andere tijden vragen om andere leiding', in: *Centraal Weekblad* 52 (2004) 5, 7. Ton van Eijk, 'Nog meer overwegingen bij de oecumenische discussie over episkopè en bisschopsambt', in: B.J. Aalbers en P. Nissen, *De Bisschop, kerkscheidend of kerkverenigend?*, Delft 2002, 41-63, 41. Jan Dirk Wassenaar, 'Het bisschopsambt in discussie', in: *Friesch Dagblad,* 27-6-2003. Margriet Gosker, 'An ecumenical bishop, Yes or no? A Reaction to J. Kronenburg', in F.L. Bakker (ed,), *Rethinking Ecumenism. Strategies for the 21st Century*, Boekencentrum, Zoetermeer 2004, 201-209. Margriet Gosker, 'Het ecclesiologische karretje van Van Ruler. Niet de kerk of het ambt, maar Christus, het Woord Gods, het Evangelie van het Koninkrijk', in: *Kerk en Theologie* 70 (2019) 1, 47-58.
5. Hans Kronenburg, *Episcopus Oecumenicus. Bouwstenen van een theologie van het bisschopsambt in een verenigde reformatorische kerk*, [z.j., Zoetermeer].
6. https://tinyurl.com/yzaw6h66.
7. https://tinyurl.com/46psanrj.
8. https://tinyurl.com/nhe73uke.
9. https://tinyurl.com/23m8dkc3.
10. Numeri 3:17.
11. Jonathan Sacks, *Leviticus, boek van het heilige*, Middelburg 2020, 65.
12. https://tinyurl.com/3d3a5axt.

13. Margriet Gosker, 'Is het pauselijk ambt aan vernieuwing toe? Een kans voor de oecumene', gepubliceerd in 2026, in: *Perspectief*. Internet tijdschrift van de Katholieke Vereniging voor Oecumene, gedateerd in 2025 als uitgave nummer 64. Het referaat is uitgesproken op 13-12-2024 in Utrecht. https://tinyurl.com/bde75t39. In 2026 verschenen als *Is het pauselijk ambt aan vernieuwing toe? Een kans voor de oecumene*, EON PERS AMSTELVEEN,
14. Het *Centrum voor Religie en Recht* is een samenwerkingsverband tussen de faculteit Religie en Theologie en de faculteit Rechtsgeleerdheid van de VU. Het organiseerde op 20-6-2025 samen met de TU-Utrecht en de TU-Apeldoorn een symposium over het thema 'Losmaking van een predikant: impact, praktijk en reflectie'.
15. https://tinyurl.com/y3c2kydr en https://tinyurl.com/ev997f6m.
16. https://tinyurl.com/2ha54adv. Margriet Gosker, 'Als het ambt verbleekt ziet de kerk wit', in: *Michsjol* 10 (2001) 3, 67-73.
17. Lianne van Jaarsveld-de Bruijne is benoemd tot interim-directeur van de dienstenorganisatie van de Protestantse Kerk in Nederland. Zij startte op 16 maart 2026 met haar werkzaamheden.
18. https://tinyurl.com/24wpbj28. Zie ook: 'Tot heil van heel de werkelijkheid – bijdrage aan het oecumenisch gesprek over de sacramentaliteit van de kerk', in: *Kerk en Theologie,* 75 (2024) 4, 411- 440. Leo Koffeman, *Kerk als sacramentum. De rol van de sacramentele ecclesiologie tijdens Vaticanium II*, Kampen 1986.
19. Interview in: *Protestant*. https://tinyurl.com/32sp3tzt. Datum ontbreekt, 2022?
20. Bart Gijsbertsen en Jan Willem Kirpestein, *Leven met de Stem*, Kampen 2020.
21. https://tinyurl.com/mpjupnb4.
22. https://tinyurl.com/3wberhfn.
23. https://tinyurl.com/4f5w8rnb.
24. https://tinyurl.com/bdnrs9ju.
25. Leden waren toen o.a. Henk Berkhof, Karel Blei, Kune Biezeveld, Ellen Flesseman-van Leer, Margriet Gosker, Frans Haarsma, Anton Houtepen, Jan Hulshof, Martin Parmentier, Jan Visser en Jozef Wissink.
26. De Raad van Kerken in Nederland was de opvolger van de in 1947 opgerichte Oecumenische Raad in Nederland en de in 1958 daaruit voortgekomen Oecumenische Raad van Kerken in Nederland.
27. Enkele gegevens ontleend aan Herman Noordegraaf, 'Een tocht van veertig jaar – de Raad van Kerken in Nederland in vogelvlucht', in: Anton Houtepen e.a. (eds.), *Waakvlam van de Geest. 40 jaar Raad*

van Kerken in Nederland, Zoetermeer 2008, 14-38, 21-22.

28. Ik volgde prof. dr. Jan Veenhof op als lid van de toenmalige *Sectie Geloofsvragen* (1982-1996), eerst voor de Gereformeerde Kerken in Nederland (GKN), daarna voor de Samen op-Weg-Kerken. In 2006 werd ik namens de BBN (Basisbeweging Nederland) opnieuw benoemd tot lid van dezelfde denktank, die nu de naam *Beraadgroep Geloven en Kerkelijke Gemeenschap* draagt (2006-2018). Ik bleef dat doen namens de opvolger van de BBN, het *Oecumenisch Netwerk 2of3Bijeen* (2018-2022). Tot op heden ben ik adviseur van *2of3Bijeen*.
29. Ds. Coen Wessel is op dit moment algemeen secretaris van de Raad. Hij is de zesde. Prof. dr. Herman Fiolet vervulde de functie tot 1985. Daarna kwamen ds. Wim van der Zee (1985-1995), ds. Ineke Bakker (1995-2007), ds. Klaas van der Kamp (2008-2018) en ds. Christien Crouwel (2019-2024). https://tinyurl.com/447perfw.
30. Emiel Hakkenes, 'Steile Calvinist gaat Raad van Kerken leiden', in: *Trouw*, 21-1-2008.
31. Aldwin Geluk, in: *Nederlands Dagblad*, 21-1-2008. https://tinyurl.com/49ch7e9x.
32. Henk Berkhof, 'Inleiding', in: H.A.M. Fiolet, *Vreemde verleiding, ingeleid door Prof. Dr. H. Berkhof*, Rotterdam1968, 9.
33. Citaat uit H.M. Kuitert en H.A.M. Fiolet, *Uit tweeën één. Tussentijdse balans van het gesprek Rome-Reformatie*, Rotterdam 1966, 16.
34. *Het Nieuwe Testament met Joodse toelichtingen* (NTJT) is de vertaling van het standaardwerk *The Jewish Annotated New Testament*, een door Joodse wetenschappers geschreven studiebijbel van het Nieuwe Testament. Een exemplaar werd op 13-11-2024 aangeboden aan o.a.: Klaas van der Kamp, Awraham Soetendorp, Marianne van Praag, Amy-Jill Levine en Mgr. Herman Woorts. *Met andere Woorden, vakblad Bijbel en vertalen*, 44 (2025) 1, 25.
35. https://tinyurl.com/3ysvak5y.
36. Begonnen in 2005 bij het zilveren regeringsjubileum van koningin Beatrix met vertegenwoordigers uit jodendom, christendom, islam, hindoeïsme, boeddhisme en humanisme, die de rijkdom van de diverse tradities in Nederland willen laten zien, met respect en waardering voor ieders eigen geluid.
37. Klaas van der Kamp e.a. (eds.) *Religies dromen voor ons land. Bijdragen in het kader van 200 jaar Koninkrijk der Nederlanden*, Heerenveen 2014.
38. https://tinyurl.com/b9vvd2sc, d.d.26 april 2025. Op de website van de Raad van Kerken staat Roel als vertegenwoordiger van de PKN te boek en dat klopt niet, al is de verwarring begrijpelijk. Ik voeg de da-

tum van raadpleging toe, omdat mij is gebleken, dat veel waardevols dat Klaas in zijn tijd op de Website van de Raad van Kerken geplaatst heeft nu is gewist. Over de uitvoerige ambtsdiscussie vond ik niets meer terug.

39. Brief gericht aan Van der Kamp, algemeen secretaris van de Raad van Kerken in Nederland, d.d. 19-05-2008 en geschreven namens de *Beraadgroep Geloven en Kerkelijke Gemeenschap*. Deze bevindt zich in mijn persoonlijk archief. Zie ook: Margriet Gosker, *Het ambt in de oecumenische discussie, de betekenis van de Lima-Ambtstekst voor de voortgang van de oecumene,* Delft 2000, 84.
40. https://tinyurl.com/2sthnyzp, geraadpleegd 1-5-2025.
41. M. Gosker: *Mogen het ook pumps zijn? In de schoenen van de apostelen. Over apostoliciteit van vrouwen in de kerk,* lezing gehouden in Amersfoort tijdens een studiedag van de Raad van Kerken in Nederland op 5-3-2012.
42. https://tinyurl.com/yxkd2z2t.
43. Uitgangspunt is de doop met water onder het uitspreken van de naam van de drie-enige God. 'Wij, de kerken die deze verklaring ondertekenen, erkennen iedere doop die, in geloof en in gehoorzaamheid aan de opdracht van Jezus (Mat. 28: 19), is voltrokken in de naam van de Vader en de Zoon en de Heilige Geest, en die, binnen de betrokken gemeenschap en volgens de aldaar geldende regels, is bediend met water De aldus voltrokken en ontvangen doop is eenmalig en onherhaalbaar.' https://tinyurl.com/44kk5yu6.
44. *Wij kiezen voor eenheid,* Aalten 2009. *Samen voor het leven. Zending en evangelisatie in een veranderde wereld,* uitgave Raad van Kerken in Nederland en Nederlandse Zendingsraad, Amersfoort/Utrecht 2013. *Opgestaan. Meditaties rond het Paasevangelie,* Amersfoort 2017. *De Geest waait,* Amersfoort 2018. Zie ook: H. de Roest, *Ik vond de kerk al cool. Kerkennacht 2011*, Amersfoort 2012.
45. Klaas van der Kamp en Beppie van Laar (eds.), *Eén druppel jou*. *Gebeden*, Zoetermeer 2014.
46. Zoals in de Psalmen 42 en 63.
47. Margriet Gosker, *Waar zijn we nu?* Zie https://tinyurl.com/yvvsf2cf, gepubliceerd 21-4-2018, geraadpleegd 1 mei 2025. https://tinyurl.com/2az53afh.
48. Klaas van der Kamp, '...opdat we gemakkelijk leren leven. Oecumene in Nederland', in: Harm G. Dane, *Gods kinderen zijn rare peren. Opstellen bij het afscheid van Evert Overeem*, Utrecht, Uitgave Protestantse Kerk in Nederland, 2013, 105-111, 105.
49. Klaas van der Kamp, *Raven. Over eenheid als waardering van God*,

Raad van Kerken, Amersfoort 2014, Baarn 2014.

50. Het was mij ook opgevallen, dat in teksten van de Wereldraad van Kerken 85% uit het Nieuwe Testament geciteerd wordt tegen slechts 15% uit het Oude (vergeten) Testament.
51. Lucas 12:24: 'Kijk naar de raven (τοὺς κόρακας). Ze zaaien niet en oogsten niet, ze hebben geen voorraadkamer en geen schuur, het is God die ze voedt.' Vergelijk Mattheus 6:26: 'Kijk naar de vogels (τὰ πετεινὰ) in de lucht. Ze zaaien niet en oogsten niet en vullen geen voorraadschuren, het is jullie hemelse Vader die ze voedt.'
52. Genesis 8:7; 1 Koningen 17:4-6. De raven brachten Elia 's-morgens en 's-avonds brood en vlees. De dieren zelf mochten niet gegeten worden (Leviticus 11:15 en Deuteronomium 14:14). God zelf voedde de raven volgens Job 38:41 (let wel: in de NBG-vertaling 1951 is het Job 39:3) en ook volgens Psalm 147:9. In Spreuken 30:17 wordt in straffende zin over raven gesproken. Ze pikken de ogen uit van de ongehoorzame spotter. Tenslotte komt de raaf nog een keer in straffende zin voor in verband met het oordeel over Edom, samen met de ransuil (Jesaja 34:11).
53. Frans van der Helm schrijft daarover een artikel in dagblad *Trouw* van 13 maart 2026 (Webversie), dat ontleend is aan het wetenschappelijke tijdschrift *Science.*
54. Pagina 187 met als ondertitel: *Vogels op de vlucht* en pagina 158 met als titel: *In een gezamenlijke vlucht*. De afbeelding op de cover staat op naam van Marijke Kamsma. De illustraties zijn eigendom van de Raad van Kerken in Nederland en worden verder niet verantwoord.
55. Harry Mulisch, *De ontdekking van de heme*l, Amsterdam, 1992.
56. Ibidem, 9.
57. Klaas van der Kamp, 'Nog een reactie', in: *Raven. De reacties*, Amersfoort 2014, 21-23.
58. https://tinyurl.com/mwk7we6w.
59. Kerkproeverij is een Engels initiatief van Michael Harvey. Het idee is om iemand die je kent persoonlijk uit te nodigen naar een toegankelijke kerkdienst om zo geheel vrijblijvend te 'proeven aan het geloof'. https://tinyurl.com/5n9958kz.

©2026, Margriet Gosker, Amsterdam

ISBN 978 90 83494 39 5

Een uitgave van EON PERS Amstelveen

DE OECUMENE, HET AMBT EN DE VOGELS. *Een klein stukje oecumenische geschiedenis vanuit protestants perspectief voor Klaas van der Kamp bij het bereiken van zijn emeritaat* werd vormgegeven door Hans Seijlhouwer, Amstelveen en geprint door de Repro afdeling van de Vrije Universiteit Amsterdam.

Het boekje werd gemaakt in een oplage van 50 genummerde exemplaren.

Dit is nr.: